

QARAQALPAQ QOBIZI HÁM ONIŇ RAWAJLANIWI.

Quyash Qalenderov

Ózbekistan mámleketlik konservatoriyası

Nókis filialı “Ulıwm kásiplik hám sotsial

guanitar pánler” kafedrası “muzika tanıw”

bóliminiń 2-basqısh studenti

Ilimiy basshı: wwa dotsent **Nodira Radjabova**

Anotatsiya: Bul maqala Qaraqalpaq milliy ásbaplarına kiriwshi, tarlı tartqıshlı toparına kiretuǵın “Qobız hám girjek” áspablarınıń kelip shıǵıwı, dúzilisi atqarıw sheberligin hám rawajlanıwı haqqında sóz etilgen. Bul maqala bir neshe kítaplardan maǵlıwmatlar alınıp jazıńǵan.

Gilt sózler: Diapazon, jıraw, janapayshı, kvartet, ansambl, kvintet, dáste, nama, orkestr.

Abstract: This article discusses the origins, structure, performance skills, and development of the "Qo'biz va G'irjek" instruments, which belong to the stringed group of Karakalpak national instruments. This article is based on information from several books.

Аннотация: В данной статье рассматривается происхождение, строение, исполнительское мастерство и развитие инструментов "Кобыз и гирджек," принадлежащих к группе струнных каракалпакских национальных инструментов. Эта статья была написана на основе информации из нескольких книг.

Ключевые слова: Диапазон, сказитель, исполнитель, квартет, ансамбль, квинтет, ансамбль, мелодия, оркестр.

Hár bir xalıqtıń ózine jarasa ózgesheligi bolǵanıday Qaraqalpaq xalqında basqa xalıqlardan óziniń milliyligi, bay tariyxqa iye ekenligi menen ajralıp turadı.

Qaraqalpaq milliy muzika mádeniyatında qaraqalpaq xalıq namaları basqa xalıq namalarına qaraǵanda, ózinin ózgeshe bezekke iye ekenligi hám qulaqqa jaǵımlılıǵı, sulıwlıǵı menen bóleklenedi. Usı qatarda milliy muzikamızdı táriplewde qaraqalpaq saz asbaplısız koz aldımızǵa keltire almaymız. Bularǵa misal etsek: dutar, girjek, qobız, shıńqobız, surnay, nay, balaman, suqabaq, tuyaq ham taǵı basqa asbapları kiritsek boladı. Bulardan tarlı tartqıshlı asbaplar haqında sóz ashsaq.

Orta Aziya hám Qazaqstan xalıqlarında jırawshılıq óneri kútá erteden kiyatırǵanlıǵı málim. Qolına qobız alǵan jıraw xalıqtıń ádebiy miyrası bolǵan dastanlardı, tariyxıy jırlardı jırlap, batırılıq jırlardıń tiykarǵı atqarıwshuları bolıp tabıladı. Olar kópshilik aldında xalıq basındaǵı awır miynet, joqshılıq zarı, tereń qayǵısına sherikles, dártine dártles bolıp, jırlardı júreginen terbetedi. Sonıń menen birge óz zamanınıń arzu-ármanın aytıwshı, qobızǵa qosıp awızeki bay ádebiyatımızdıń úlgerin: naqıl, aqıl sözler, tolgaw, termelerdi propagandalawshı sóz sheberi hám xosh hawazlı sazandesı bolıp tabıladı. . Qobız tariyxıy dereklerge qaraganda Ukraina xalıqlarında da bolıp, ol ásbaptı shertken, xalıq jırın jırlaǵan shayırlardı «Qobzar» dep atagan

- Qaraqalpaq, Qazaq, Qırǵızlarda qıyaq, dep ayalıwshı áyemgi muzıkalıq áapab. Ol házirge deyin jırawlardıń sazı bolıp kiyatır. Bizde bar maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda qobız shama menen VI-VIII ásirlerde payda bolǵan . Onıń payda bolıwı sol dáwirdeń jazba ádebiyatınıń , dástan hám danalıq sózleriniń , namalar hám sazlarınıń , sonday aq saz ásbaplarınıń dóretiliwine óz úlesin qosqan. Qorqıt atanıń atı menen tikkeley baylanıslı . Bugar Qorqıtıń kóplegen jazba poemaları , namaları, ol haqqında xalıq awzında qalǵan ańızları guwa bola aladı. Qobız óziniń qurılısı hám texnikalıq múmkinshilikleri boyınsha júdá ápiwayı muzikalıq ásbap. Ótken zamanlardıń talabına baylanıslı qobız dáslep jiyde aǵashınan , túyenıń yamasa maldıń terisinen hám attıń quyırq qılınan soǵılǵan. Qobız tiykarǵı eki bólekten : gewdesi hám dástesinen turadı . Gewdwsı terektiń japıraǵına uqsap tómén beti súyir bolıp keledi. Gewdesiniń ishi oyılǵan bolıp , onıń tómengi súyir bólegi teri menen qapalanadı. Tartılǵan teriniń ústinde kepken suw qabaqtan islengen tiyek

jaylasadı. Tiyeğin üstinde attın quyırq qılınan islengen eki tar jaylasadı. Qobızdın dástesi azıraq iymek bolıp oğan eki qulaq ornatıladı. Tarlar eki qulaqqa tartılıp sazlanadı. Tarlar tartqış arqalı terbeliske keltirilip ses beredi. Jıraw tarlarğa shep qolının barmaqların tiygizip qobızdı namağa keltiredi. Tartqış qattı aǵashtan islenip onń uzınlıǵı 50-60 sm bolıp azıraq azıraq iymeklew bolıp keledi. Oǵanda attın quyırq qılı tartılıp onıń juwanlıǵı 1 sm ge shamalas boladı. Tartqış azıraq ıǵallandırılıp tarlardı kesesine súykew arqalı ses shıǵarıladı. Bul ses, yaǵnıy tardın terbelisi, tiyek arqalı tartılǵan terini terbeltedi. Teriniń terbelisi gewdeniń oyılması arqalı gúnirenip hám kúsheyip shıǵadı.

Jırawlar qobızdı shertkende oń qolı menen tartqıştı isletip, shep qolı menen yaǵnıy barmaqları menen, seslerdiń balentligin ózǵertip qobızdı shertedi. Qobızdı jıraw ókshege tirep otıradı. Qobız dúzilisi boyınsha eki túrli boladı: tutas hám qurama. Qurama túri eki bólekten turadı – gewdesi hám dástesi. Dástesi gewdesindegi oyıqqa kirip turadı. Qobızdın bunday túri jırawlardın el aralap awıldan awılǵa atlı- eshekli júrgeninde qobızdı eki bólip qorjınǵa salıw ushın qolaylı bolǵan. Qobız kvartaǵa sazlanadı, biraq tarlarınıń pás –balentligi jırawdın dawısına baylanıslı boladı. Qobızdın ses kólemi (diapozonı) bir yarım oktavaǵa deyin boladı. Qobızdı kóbinese jırawlar shertedi. Ol tiykarınan jırawlar aytqan qosıqlarǵa qosılıp shertilip janapayshı (akkomponement) xızmetin atqaradı. Biraq qobızda shertiletuǵın jeke sazlarda bar. Qobız sazi ásirler boyı óziniń júdá ápiwayı qurılısına qaramastan qaraqalpaq xalqınıń estetikalıq talaplarına juwap berip kelmekte. Sońǵı jıları qobız áspabı qaytadan islenip (rekonstrukciya) shıǵıldı. Nátiyjede onıń tarları tórtew boldı, ses shıǵarıw qásiyeti kúsheydi hám texnikalıq múmkinshilikleri anaǵurlım arttı. Sonlıqtan ol orkestr quramına kirgizildi. Solay etip qobız janapayshı muzıkalıq áspabtan jeke atqarıwshı áspabqa aylandı. Qaraqalpaq milliy áspabı qobızda kobinse jırawlar atqarıwshılıq etken. Bulardan:

Soppaslı Sıpıra jıraw.

XV ásirde jasagan qaraqalpaq jırawshılıq önerinin atası hám ustazı Soppaslı Sıpıra jıraw haqqında qaraqalpaqlar arasında kóplegen ańızlardı ushiratamız. Soppaslı Sıpıra jıraw tek qaraqalpaq xalqı arasında gana emes, al köp gana türk tilles xalıqlar arasında, yaǵnıy, qazaq, bashqurt, nogay poeziyasında da saqlanıwının özi onıń belgili insan

bolganın kórsetedi. Soppası Sıpıra jırawdı qazaqlar Sıpıra jıraw Surgıltay alı, noǵaylar Sıbıra yraw, bashqurtlar Sıbray yamasa Habray yırsı dep korsetedi. Birinshi bolıp ilimiy ádebiyatqa Sıpıra jıraw atın kirgizgen Sh. Valixanov bolıp tabıladı. Soppaslı Sıpıra jıraw Toqtamıs xannıń joqarı ataqqa iye bolgan aqrigóyleriniń biri boladı. Maglıwmatlarga qaraganda Sıpıra jıraw Toqtamıs, Edige, Temir zamanında jasagan hám olar menen belgili dárejede qatnasta bolgan adam bolsa kerek, degen boljawlar bar

Jiyen jıraw

XVIII ásirde jasagan qaraqal Ol el qayaqqa kóshse, sólar menen birge bolıp, posqan xalıqtıń basınan ótkergen awır táǵdirin, turmıs keshirmelerin súwretleytuǵın «Posqan el», «Qaytpasam bolmas», «Xosh bolń doslar poemaların dóretken. Olarga nama arqalı jan berip, qobız benen jırlagan. Jiyen jıraw «Qırıq qız» dástanının sheber atqarıwshısı boladı. Ol songi dáwirlerde Xorezmnen, tómengi qaraqalpaqlardan ketip Nurata, Bulıngır átirapına jaylasıp Baysın, Miyankól, Kenimex, átiraplarında jırawshılıq etedi hám bul jerlerde Xalmurat, Qazaqbay, Shanköt sıyaqlı birneshe shakirtler tayarlaydı. Jiyen jıraw ataqlı shayır, jıraw bolıwı menen bir qatarda, nama dóretiwshi, xalıq namaların qayta islewshi de boladı. Ol «Noǵaylı», «Zamana», «Jaratqan», «Ne payda», «Is bolmas», «Jaslıq», «Jigirma bes», «Ayırsha», «Jiyen jol», «Teris qayır» terme-tolgawların atqargan. Olardıń birazın özi dóretken bolsa, ayırımların qayta islep, rawajlandırған. Jiyen jıraw XIX ásirdiń baslarında Nurata átirapında qaytıs bolған. Ipaq xalqımın ulla jırawı Jiyen jıraw bolıp esaplanadı.

Baxbergen Sırımbetov

Elimizde jırawshılıq óneriniń ustaz- shakirt jolin dawam etip kiyatırған jırawlarımızdıń biri Baxbergen Strimbetov. Ol 1976-jılı 13-yanvarda Nókis qalasında kórkem-óner xızmetkerleri shboldı. ańaraǵında tuwılad Mektepte oqıp júrgen waqıtlarında ákesi Jaqsılıq jırawdıń teatr koncertlerinde qatnasıwı, televidenieniniń koncert bagdarlamalarında shıǵıwı hám dástanlardı jırlawı, anın qobız ásbabına qızıǵıwına úlken túrtki boldı. . Qaraqalpaq milliy naǵısı oyılǵan, qaraǵan kózdiń jawın alatuǵın milliy

kiyimdegı jıraw qobızın qolına alıp, Turkiya, Koreya, Gollandiya, Germaniya, İndiya mámleketlerinde bolıp, óziniń takırlanbas hawazı menen qaraqalpaq dástanların sol eldin xalıqlarına inám etti. B.Strumbetov 2006-jih Nókis mádeniyat hám kórkem-óner kolledjine jumısqa keldi ham sol jerde jırawshılıq óneri boyınsha sabau berip, kóplegen shákirtlerdi jetilistirip shıǵarmaqta. Olardan Jánibek Piyazov, Salamat Ayapov, Kárim Hábibnazarov, Zinatdin Nuratdinov h.ı.b shákirtleri bar. 2011-jılı onıń usımday pidáyı xızmetleri ushın Qaraqalpaqstan.

Jumaqqa keletin bolsaq bul asbab qaraqalpaq milliyligin saqlap qalıwında ozine tan namaların bir qalıpte qalıwına hámde qaraqalpaq irǵaq nalaların dunya juzine tanıtıwına óziniń júdá ulken úlesin qosadı dep oylaman. Bul áspablarǵa jaslardı qızıqtırıw ushın har turli metodikalıq master klasslar ashıq sabaqlılıqlar jolǵa qoyılsa oylagan oz maqsetine jetisedi desekte adaspaǵan bolamız.

Bul aspabtıń rawajlanıwında tartqıshlı asbaplar boliminde qosımsha sabaqlıq retinde otılse bul asbapqa degen qızıǵıwshılıqtıń artıwı milliyligimizdi keyingi awlatqa jetkerıwde ulken jumıslardıń biri boladı. Hazirgi kunge deyin bul tarawda jırawlar awızdan awızǵa ustaz shagır retinde jırawshılıq tiykarların uyrenip kelmekte. Usıǵan baylanıslı jırawshılıq tarawında nota jolına túsirilip sabaqlıq kítaplardıń shıǵıwıa bul áspabqa degen ulken kóz qarastın bar ekenliginiń spatı bolıwı múmkın. Bul áspabtıń keńnen tarqalıwına sebebshi bolatın bul festival hám konkruslar bolıp esaplanadı. Bunday fetival hám konkruslar eń awele ozımızdıń elimızdegı jırawlar arasında shólkemlestirilse maqsetke mıwapıq bolar edı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. J. Abdisultanov “ARNAWLÍ SAZ” Nókis “ILIMPAZ” 2023-j
2. A. ЕРЕЖЕПОВ “КОРАКАЛПОК ЖИРОВЧИЛИК САНЪАТИ ВОСИТАСИДА УКУВЧИ ЁШЛАРНИ МАЪНАВИЙ-АХЛОКИЙ ТАРБИЯЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ. Nukus “ILIMPAZ” 2023-j
3. A. Erejepov “ QORQÍT ATA ÁPSANASÍ QARAQALPAQ JÍRAWSHÍLÍQ ÓNERI”. NÓKIS “BILIM” 2024-j

4. M. Nizamov. “УЛЕМИЗДИН ЭЖАЙЫП АДАМЛАРЫ” NÓKIS “JETI ÍQLÍM” 2022-J
5. Q. Ayimbetov “**XALÍQ DANALÍGÍ**” NÓKIS “BILIM” 2022-J
6. Vikipediya: <https://www.bing.com/>